

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ
ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՍԻՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԳԵՆԵՐԱԼ
ԲԵՅԲՈՒԹՈՎ

ՍՍՈՒՄ ԳԻՏՈՒԹ. ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ

საქართველოს
საგარეო საქმეთა
მინისტრის
გამგზავნი

საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრის
გამგზავნი

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՍԽՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վ. ՊԱՐՍԱՄՅԱՆ

2966

Գ Ե Ն Ե Ր Ա Ն
Վ. Օ. Բ Ե Հ Բ Ո Ւ Թ Ո Վ

Դրս
472

ՍՈՒՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ
ԵՐԵՎԱՆ

1 9 4 3

Սերիա՝ խմբագրությունը ակադ. Հ. ՕՐԲԵԼՈՒ

Ծաղիկը՝ նկարիչ Մ. Ն. ՄԱՆԻՔ

Армянский Филиал Академии Наук СССР

Боевые подвиги сынов Армении

В. ПАРСАМЯН

ГЕНЕРАЛ

В. О. БЕБУТОВ

(На армянском яз.)

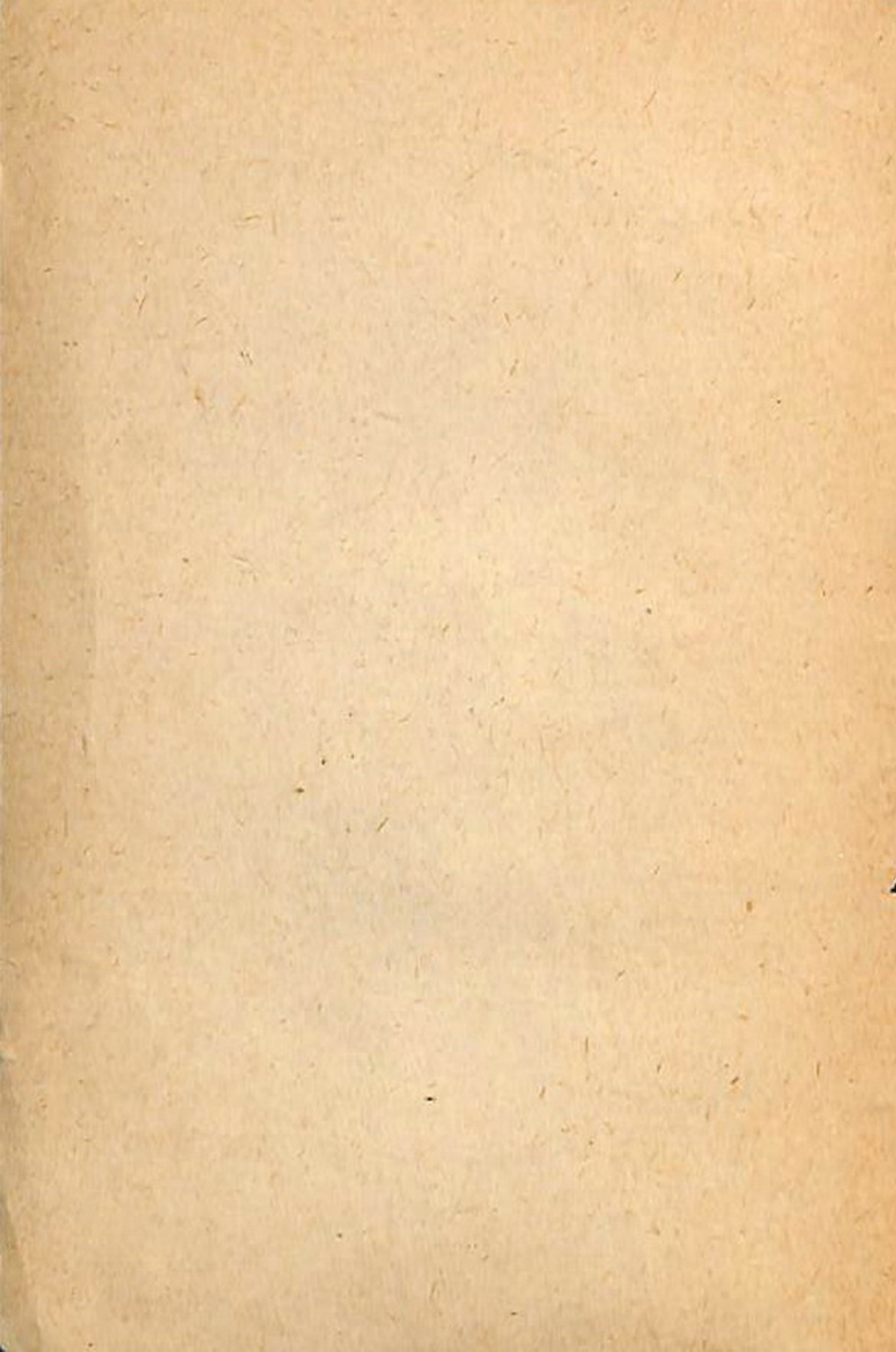
Изд. Армфаян. Ереван, 1943

ՎՖ 02890, պատկեր 598, տիրած 4000.

Ստորագրված է տպելու 24 օգոստոսի 1943 թ.

ՆԳԺԿ Վարչապետարանի տպարան, Երևան.

19-րդ դարի Կովկասյան պատերազմների պատմությունը հարուստ է հերոսական անցքերով:

Այդ պատերազմներին մասնակցած զինվորականներից շատերն են աչքի ընկել իրենց քաջությամբ, անձնվիրությամբ և ռազմական բարձր հատկություններով:

Ռուս ռազմիկները, ինչպես Ռուսաստանում և Եվրոպայում մղած շատ ու շատ մարտերում, այնպես էլ Կովկասյան դաժան պատերազմներում, երևան են բերել իրենց ժողովրդի քաջարի ոգին, նրա ռազմական տաղանդը:

Ռուսական քաջարի բանակների մղած հաղթական պատերազմները ոգեշնչել են նաև Անդրկովկասի ազատասեր ժողովուրդներին, վերածնել են նրանց անցյալի ռազմական ոգին: Մեծ ու հզոր Ռուսաստանի օգնությամբ խաների և փաշաների ծանր լծից ազատագրվելու հույսերը նոր լիցք են տվել

Անդրկովկասի ժողովուրդների ազատագրա-
կան պայքարին: Այդ պայքարի բովում էլ
հենց, կոփվել է ուսմ մեծ ժողովրդի և Ան-
դրկովկասի ժողովուրդների զինքի եղբայ-
րությունը:

Վասիլ Օսիպովիչ Բեհբուլթովը 19-րդ դա-
րի հայ նշանավոր դորավարների մեջ առա-
ջիններից էր, որ պատանի հասակից սիրեց
ռազմական գործը, մտավ ուսական քաջա-
րի բանակի շարքերը, աճեց այդ բանակի
շարքերում՝ հասնելով գեներալի բարձր
աստիճանի:

Բեհբուլթովը ծնվել է 1791 թ. Թիֆլի-
սում: Նրա նախնիներն աչքի ընկնող պե-
տական, ռազմական և դիվանագիտական
պաշտոններ են վարել Վրաստանում: Պապը՝
Բարսեղ Բեհբուլթյանը՝ Հերակլ II-ի հետ
մասնակցել էր Նադիր շահի հնդկական ար-
շավանքին ու իր մատուցած ծառայություն-
ների համար ստացել թանգարժեք սուր և
միակարգաշու պաշտոն՝ Նադիր շահի պա-
լատում:

Հերակլ II-ի թագավորության ժամանակ

Բեհբուլթյանը վարում է Թիֆլիսի մելիքի պաշտոնը, որը հետագայում անցնում է նրա ժառանգներին՝ Հովհաննես և Հովսեփ Բեհբուլթյաններին:

Բեհբուլթյաններն ակախով մասնակցություն են ունենում Հերակլի և նրա հաջորդների բոլոր պատերազմներին: Վասիլ Բեհբուլթովի հայրը՝ Հովսեփ Բեհբուլթյանը՝ տարիներ շարունակ վրացական բանակի շարքերում կռվել էր պարսիկների դեմ, 1800 թ. վրացական աշխարհազորի առաջին շարքերում մարտնչել Մավրիայի Օմար խանի դեմ, 1804 թ., Յիցիանովի արշավանքի ժամանակ, Ջանդու գետի մոտ ջարդել Նրեվանի Հուսեին Կուլի խանի զորքերին, և այլն: Ռուսական կառավարությունը բարձր գնահատելով Հովսեփ Բեհբուլթյանի ռազմական քաջագործությունները, նրան տվել էր գնդապետի աստիճան և պարգևատրել ամասաններով զարդարված՝ ս. Աննայի երկրորդ աստիճանի շքանշանով:

Բեհբուլթյանները ռուսական օրիննաացիայի ջերմ կողմնակիցներ էին: Նրանք, ինչ-

պես հայերի, այնպես էլ վրացիների միակ
փրկությունը համարում էին Ռուսաստանի
տիրապետության տակ անցնելը: Բեհբու-
թյանների քաղաքական այդօրինակ վար-
քագիծը, նրանց ազդեցիկ դերքը Վրաստա-
նում, հաշվի էր առնվում ռուսական կառա-
վարության և հրամանատարության դե-
կավար շրջաններում: Վերջիններս ամեն
կերպ սիրաշահում էին Բեհբությաններին և
մոտիկ կապեր պահպանում նրանց հետ:
Հետադաշյում ևս Բեհբությանների ընտա-
նիքը շարունակում է մոտիկ կապեր պահ-
պանել ռուս նշանավոր գինվորական և քա-
ղաքական գործիչների հետ (Երմոլով, Գրի-
բոյեդով, Վորոնցով և այլն):

Բեհբությանների ընտանիքի ռազմական
տրագիցիաները, ռուս նշանավոր գինվորա-
կանների հետ ունեցած սխտեմատիկ շփում-
ները որոշիչ նշանակություն են ունենում
նաև Վասիլ Օսիպովիչ Բեհբութովի համար:

1802 թվականին Կովալենսկու նախա-
ձեռնությամբ Թիֆլիսում բացվում է Ազնը-
վականների դպրոց: Դա ռուսական կառա-

վարության բացած առաջին դպրոցն էր Անդրկովկասում: Բեհրուժովը մի քանի տարի շարունակ սովորում է այդ դպրոցում: Դպրոցն ավարտելուց հետո հայրը նրան ուղարկում է Պետերբուրգ՝ զինվորական կրթություն ստանալու:

1807—1809 թ.թ. Բեհրուժովը սովորում է Պետերբուրգի առաջին կադետական կորպուսում, որն ավարտելուց հետո ստանում է պրապորշչիկի աստիճան: Պավլովյան զինվորական այդ դպրոցում սովորություն կար լավագույն ուսանողների նկարները կախել ընթերցասրահում: Ընդամենը 10 այդպիսի ուսանողների նկարներ են եղել փակցված, որոնցից մեկը Բեհրուժովի նկարն է եղել:

Վերադառնալով հայրենիք, Բեհրուժովը սկզբում աշխատում է Խերսոնյան գրենադերական գնդում որպես գումարտակի ադյուտանտ, իսկ հետո՝ Կովկասի կառավարչապետ և զորքերի գլխավոր հրամանատար գեներալ Տորմասովի մոտ:

1810 թվականին գեներալ Տորմասովի

հետ երիտասարդ Բեհբուլթովը մասնակցում է Ախալցխայի բլրկադային: Դա նրա ռազմական մկրտությունն էր: 1811 թվականին գեներալ Տորմասովին փոխարինում է գեներալ-լեյտենանտ Պաուլուչչին: Վերջինս Բեհբուլթովին վերցնում է իրեն մոտ որպես ադյուտանտ: Նոր պաշտոնում Բեհբուլթովը շատ շուտով աչքի է ընկնում իր ռազմական ընդունակություններով, կազմակերպչական շնորհքով, երկրին ու ժողովրդին ծանոթ լինելով, իր կրթությամբ: Բացի մայրենի լեզվից, Բեհբուլթովը գիտեր վրացերեն, պարսկերեն, թյուրքերեն, ռուսերեն, մասամբ և ֆրանսերեն ու գերմաներեն:

Գեներալ Պաուլուչչին այն աստիճան բարձր է գնահատում Բեհբուլթովին, որ երբ 1812 թ. նշանակվում է Նապոլեոնի դեմ գործող առաջին բանակի շտաբի պետ, նրան իրեն հետ տանում է Ռուսաստան: Այդպիսով, Բեհբուլթովը 21 տարեկան հասակում բախտ է ունենում մասնակցելու ռուս ժողովրդի 1812 թ. հայրենական մեծ պատերազմին:

Գեներալ Բենրութովը մասնակցում է Նապոլեոնի մարշալ Մագդոնալդի դեմ մղված կռիվներին և նրա զորքերի հետապնդմանը՝ Ռիդայից մինչև Մեմել:

Բենրութովի մասնակցությունը նապոլեոնական հափշտակիչների դեմ մղված հայրենական պատերազմին ու եվրոպական կամպանիային, ռազմական մի ամբողջ շղթա է հանդիսանում ինչպես ռուս շատ հայտնի զինվորականների, այնպես էլ նրա համար: Այս կամպանիայի տարիներին Բենրութովը մոտիկից ծանոթանում է ռուս ժողովրդի ռազմական ունակությունների և ռուսական զենքի աչքի ընկնող ներկայացուցիչների հետ: Նրիտասարդ սպայի վրան ջնջելի տպավորություն է թողնում անմոռանալի 12 թվականը:

1816 թվականին Կովկասի կառավարչապետ և զորքերի գլխավոր հրամանատար է նշանակվում 1812 թ. հայրենական պատերազմի հերոս Ալեքսեյ Ներսիսյանը: Նշանավոր զորավարը ծանոթ լինելով Բենրութովի ընդունակություններին, նրան իր

հետ բերում է Կովկաս՝ իբրև իրեն աղյուս-
տանտ: Երմոլովի մոտ, նրա անմիջական
ղեկավարության տակ ավելի ու ավելի են
աճում Բեհրուժովի ռազմական, վարչական
և զինանագիտական ընդունակությունները:

1817 թ. Բեհրուժովը մասնակցում է
Երմոլովի պարսկական դեսպանությանը,
անցնում է Հայաստանով, ծանոթանում է
պարսկական խաների լծի տակ հեծող հայ
ժողովրդի չարքաշ վիճակին: Լինում է Թավ-
րիզում և Թեհրանում, ծանոթանում է Ֆաթ-
Ալի շահի պալատականների, գահաժառանգ
Աբբաս-Միրզայի, պարսկական բանակի ու
նրա հրամանատարների հետ: Բեհրուժովի
բազմակողմանի և հռանդուն գործունեու-
թյունն այդ օրերին՝ ավելի է բարձրացնում
նրա հեղինակությունը Երմոլովի աչքում:
Նրան շատ էր օգնում նաև հայերեն ու
պարսկերեն իմանալը:

1819—1820 թ. թ. Բեհրուժովը մասնակ-
ցում է Երմոլովի և Մադաթովի գլխավո-
րությամբ մղված Կովկասյան կռիվներին:
Նշանավոր այդ գորավարների ձեռքի տակ

նա է՛լ ավելի է կոփվում ռազմական գործի մեջ:

1821 թ. Բեհրուժովը տեղափոխվում է լեյք-գվարդիական Սեմյոնովյան գունդը որպես կապիտան, իսկ հետո, գնդապետի աստիճան ստանալով, նշանակվում է Մին-գրեյան գնդի հրամանատար: Այնուհետև մի քանի տարի շարունակ նա աշխատում է Իմերեթիայում, որպես երկրի կառավարիչ և 22-րդ հետևակ դիվիզիայի երկրորդ բրիգադայի հրամանատար: 1828 թ. սկզբներին Բեհրուժովը աստանում է գեներալ-մայորի աստիճան:

1828 թ. գարնանն սկսվում է ռուս-թուրքական պատերազմը: Գրաֆ Պասկևիչը, որը 1826—1828 թ. թ. ռուս-պարսկական պատերազմներում տարած իր փառահեղ հաղթանակներից հետո մեծ զորավարի համբավ էր ձեռք բերել, Բեհրուժովին հրավիրում է մասնակցելու Թյուրքիայի դեմ մղվելիք պատերազմին: Բեհրուժովը ոգևորված յամբ է ընդունում Պասկևիչի հրավերը: Իր զորաբաժնի հետ նա մասնակցում է մի շարք

կռիվների, բայց ամենից ավելի ակնառու է լինում նրա մասնակցությունն Ախալցխայի նշանավոր ամրության զբաղմանը:

Ախալցխան թյուրքերի կարևորագույն ամրություններից էր, օժտված բնական և արհեստական պաշտպանական հնարավորություններով: Ախալցխայի բերդապահ զորքը հայտնի էր իր անօրինակ քաջությամբ: Թյուրքական զորքերի գլխավոր հրամանատար Քյոսա-Մահմեդ փաշան վրձուել էր մինչև վերջին շունչը կովել և երբեք չհանձնել բերդը: Հանձնվելու մասին Պասկևիչի արած առաջարկին նա պատասխանել էր՝ «Մենք որոշել ենք մեռնել մեր փառքի պատերի տակ»¹:

Օգոստոսի 12-ին Պասկևիչը շտաբսկապիտան Ղորղանյանի միջոցով երկրորդ անգամ է առաջարկում առանց արյունահեղության հանձնել Ախալցխան: Քյոսա-Մահմեդ փաշան այս անգամ շատ լսկոճական ոճով

¹ Акты КАК, т. VII, стр. 755.

պատասխանում է. «Մի սուր է մեզ բաժանում»¹:

Օգոստոսի 15-ին սկսվում է Ախալցխայի բերդի գրոհը: Ռուսական քաջարի զորքերը շատ բարձր տրամադրությամբ և հաղթանակի հավատով լցված՝ հարձակվում են թշնամու վրա: Գեներալ Բենրուիթովը իր զորաբաժնով գտնվում էր գրոհողների առաջին շարքերում և սեփական օրինակով ոգեշնչում էր մարտիկներին ու հրամանատարներին: Բենրուիթովը լինում էր կովի ամենադժվարին հատվածներում, ղեկավարում էր նույնիսկ քաղաքի առանձին տների վրա կատարվող գրոհները:

Հախառակորդի թվով մի քանի անգամ ավելի զորքերի դիմադրությունը գերազանցում էր ամեն բանի: Բայց, չնայած դրան, ռուսական քաջարի զորքերին հաջողվում է կոտրել թշնամու համառ դիմադրությունը

¹ История военных действий в Азиатской Турции в 1828—1829 годах, т. I, стр. 319, 1838 г.

և առաջին անգամ ռուսական դրոշակ բարձրացնել Ախալցխայի բերդի վրա:

Ախալցխայի պաշարման և նրա գրոհի ժամանակ ցուցաբերած իր եռանդուն գործունեության, խիզախության, թշնամու դեմ տարած փայլուն հաղթանակի համար Բեհբուլթովը պարգևատրվում է ակմաստենբրով զարդարված ռուսյա սրով՝ «Բաջուքյան համար» մականգնությամբ:

1828 թ. օգոստոսի 16-ին Պասկևիչը գեներալ-մայոր Բեհբուլթովին նշանակում է Ախալցխայի նորակազմ Մարզային Վարչության պետ: Մի ամբողջ տարի, մինչև 1829 թ. օգոստոսի 22-ը, Բեհբուլթովը հաջողությամբ վարում է Ախալցխայի Մարզային Վարչության պետի պաշտոնը: Նրա առաջին գործերից մեկը լինում է թյուրք փաշաների և ենիչերիների կողմից հարձատահարված ու կողոպտված հայ և վրացի բնակչության դրության բարեփոխումը:

Գեներալ Բեհբուլթովի անունն ավելի է հռչակվում Ախալցխայի պաշտպանության այն ծանր օրերին, երբ Ահմեդ բեկը 20 հա-

46917
515
դարանոց կորպուսով պաշարում է քաղաքը
և սպառնում բնաջինջ անել:

Անօրինակ ծանր դրություն է ստեղծ-
վում Բեհրութովի ու նրա հրամանատարու-
թյան տակ եղած փոքրաթիվ զորաբաժնի
(մոտ երկու դոմարտակ) համար: Բայց քաջ
զորավարը ձի վայրկյան անգամ չի շփոթ-
վում և չի կորցնում իրեն: Հաշվի առնե-
լով դրության լրջությունը, իրեն հատուկ
կազմակերպչական շնորհքով նա մոբիլիզա-
ցիայի է ենթարկում իր տրամադրության
տակ եղած փոքրաթիվ ուժերը և 15 օր շա-
րունակ, գիշեր-ցերեկ, անհավասար մարտ
մղում Ահմեդ բեկի կորպուսի դեմ:

Ահմեդ բեկը տեսնելով, որ կռվով չի կա-
րող վերցնել ամրոցը, դիմում է խորաման-
կության: Նա պարլամենտյոր է ուղարկում
Բեհրութովի մոտ և հայտնում՝

— Աստծու և սուլթանի ողորմածությամբ
ես հեշտությամբ կարող եմ մտնել բերդը,
բայց քանի որ սիրով և բարեկամաբար եմ
տրամադրված ձեր հանդեպ, ուստի ցանկա-

նում եմ, որ դուք առանց արյունահեղության
հանձնվեք և մնաք անմեղաս:

Բեհբուլթովը պատասխանում է.

«Պատվելի Ահմեդ փաշա, ռուսական զին-
վորների քաջությունը ձեզ հայտնի է: Նրանք
գլխեն ամբողջներ գրավել և պաշտպանել:
Աստծու օգնությամբ, իմ քաջ զինվորների
հետ ես միշտ պատրաստ եմ գլխադրել ձեզ:
Չնայած դուք ենթադրում եք, որ հեշտ է
բերդ մտնելը, բայց ես հակառակն եմ կար-
ծում»¹:

Բեհբուլթովին չեն մոլորեցնում Ահմեդ
բեկի ոչ սպառնալիքները և ոչ էլ խորա-
մանկությունը: Համառու հաստատակամ իր
վճռի մեջ՝ նա շարունակում է պաշտպանել
Ախալցխայի բերդը:

Ականատեսների վկայությամբ, Բեհբու-
լթովը Ախալցխայի հերոսական պաշտպանու-
թյան ոգին էր: Նրա օրինակը վարակիչ էր
ամենքի համար:

¹ В. Потто, Кавказская война, т. IV, вып. 2, стр. 130—131, 1888 г., Тифлис.

«Գեներալ-մայոր իշխան Բեհրուքովը սեփական մասնակցությամբ և օրինակով ոգեշնչում էր յուրաքանչյուրին: Զինվորները նրան տեսնելով բերդի պատերի վրա, միահամուռ կերպով պատրաստակամությամբ էին հայտնում մեռնել զենքը ձեռքներից, բայց երբեք չհանձնվել: Զինվորների այսօրինակ անվեհերությունը փոխադարձաբար փաշալերում էր հենց իրեն՝ հրամանատարին և նոր եռանդ ներշնչում նրան»¹:

Այսպիսին էր ահա, գեներալ Բեհրուք-թովը Ախալցխայի պաշտպանության դժվարին օրերին:

Գեներալ Բեհրուքովը չի սահմանափակվում Ահմեդ բեկի կորպուսի դեմ միայն պաշտպանողական մարտեր մղելով: Երբ նրան հայտնի է դառնում, որ թյուրքերը, հուսահատված իրենց անհաջող գրոհներից և կրած ծանր կորուստներից, պատրաստվում են նահանջել, նա իր մի բուռն փա-

¹ История военных действий в Азиатской Турции в 1828—1829 годах, ч. II, стр. 30.

ջերի գլուխ անցած, անսպասելիորեն դուրս է գալիս բերդից և հանկարծակի հարձակում գործում թյուրքերի վրա: Թշնամին խուճապահար փախուստի է գլիմում, կռվի դաշտում թողնելով մեծ քանակությամբ սպանվածներ, վիրավորներ, գերիներ և ռազմավար:

Ընդհանուր առմամբ, Ախալցխայի հերոսական պաշտպանության օրերին Բեհրու-թովն իր քաջ հրամանատարների ու զինվորների հետ հակառակորդի շարքից հանում է չորս հազարից ավելի զինվոր (սպանված ու վիրավոր), վերցնում է մի քանի հարյուր գերի, թնդանոթներ և այլ ռազմավար, տալով ընդամենը 24 սպանված և 52 վիրավոր:

Ախալցխայի պաշտպանության համար Բեհրութովն ստանում է ս. Աննայի առաջին աստիճանի շքանշան:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, Ախալցխայի բլրկադայի, գրոհի և այնուհետև նրա հերոսական պաշտպանության օրերին գեներալ Բեհրութովը զրահորդում է իր ոչ միայն

քաջությունն ու խիղախությունը, այլև
ռազմական ու վարչական բարձր կարողու-
թյունները:

1829 թ. սեպտեմբերի 2-ին կնքվում է
Ադրիանապոլսի հաշտությունը: Վերջա-
նում է ռուս-թուրքական պատերազմը: Գե-
ներալ Բենքուլթովը, որը, ինչպես ռազմի
դաշտում, այնպես էլ վարչական աշխատան-
քի ասպարեզում ցույց էր տվել իր շնորհ-
քը, ուղարկվում է Հայաստան՝ վարչական
աշխատանքի: 1830—1838 թ. թ. նա վարում
է Հայկական Մարզի պետի պատասխանա-
տու պաշտոնը:

1840 թ. Բենքուլթովը նշանակվում է
գործող բանակի գլխավոր շտաբի աշխատող
և թողնում է Կովկասը: Երկու տարի հետո
մենք նրան տեսնում ենք լեհական նշանա-
վոր Ջամոստիա բերդի պարետի պաշտոնում:
Լեհաստանում եղած ժամանակ՝ 1843 թ.
հոկտեմբերի 10-ին Բենքուլթովը ստանում է
գեներալ-լեյտենանտի աստիճան:

1844 թ. սկզբներին Բենքուլթովը կրկին
տեղափոխվում է Կովկաս և ստանձնում Հյուս-

սխալին ու Լեռնային Դաղստանի ուսանողան զորքերի հրամանատարությունն ու երկրի կառավարչությունը: Կովկասյան պատերազմների ծանր մի ժամանակաշրջան էր այդ: Բեհրութովի վրա, ինչպես վարչական, այնպես էլ ռազմական դժվարին խնդիրներ էին դրված: Սակայն, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ նա մեծ հաջողությամբ է կատարում իր վրա դրված պարտականությունները, որի համար պարգևատրվում է Գեորգի երրորդ աստիճանի և Սպիտակ Արծվի շքանշաններով:

1847 թվի վերջերին Բեհրութովը նշանակվում է Անդրկովկասի քաղաքացիական վարչության պետ և գլխավոր վարչության խորհրդի նախագահ: Իր այս պաշտոնում նա ակտիվ մասնակցություն է ունենում Վրոնցովի կողմից Անդրկովկասում մտցված ռեֆորմներին: 1849—1850 թ. թ. իր աչքի ընկնող ծառայությունների համար նա երկու անգամ պարգևատրվում է Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով:

Վրա է հասնում 1853—1856 թ. թ. Արև-

վելյան պատերազմը՝ Ռուսաստանի և Անգլը-
կովկասի ժողովուրդների համար ծանր փոր-
ձությունների ժամանակաշրջանը: Գեներալ
Բեհբուլթովը կրկին կանչվում է գործող բա-
նակի շարքերը: 1853 թ. սեպտեմբերի 19-ին
նա նշանակվում է Կովկասյան ֆրոնտում
գործող կորպուսի հրամանատար: Նրան նը-
շանակել էր տվել ինքը՝ թագավորը, նկա-
տի ունենալով Կովկասյան բանակի գլխա-
վոր հրամանատար, Ֆելդմարշալ Վորոնցովի
ծերությունը (72 տարեկան) և վատառողջ
վիճակը:

Կովկասյան կորպուսի և նրա հրամա-
նատարի վրա դրված էր չափազանց պա-
տասխանատու խնդիր: Պետք էր պաշտպա-
նել Անգլիկովկասը թշնամու ներխուժումից,
հարվածել նրան Ասիական թյուրքիայում և
դրանով իսկ ակտիվ օգնություն ցույց տալ
Արևմտյան ֆրոնտում — Բալկաններով հար-
ձակվող ռուսական զորքերին: Կովկասյան
կորպուսի խնդիրը պատերազմի գլխավոր
նպատակի համեմատությամբ ենթակա խըն-
դիր էր: Սակայն, այդպես լինելով հանդերձ,

նա մնում էր որպես ինքնուրույն ռազմա-
ստրատեգիական միավոր: Կովկասյան ֆրոն-
տի հրամանատարն ինքն էր տնօրինում
բոլոր օպերացիաները, ընդհանուր կապ
պահելով միայն Արևմտյան ֆրոնտի հետ:

Ստանձնելով գործող կորպուսի հրամա-
նատարությունը, Բեհրուժովը իր տրամա-
դրության տակ եղած փոքրաթիվ ուժերն
արագությամբ դասավորում է Ալալքալա-
կից մինչև Նրեան ձգվող թյուրքական սահ-
մանագծում, իսկ ինքը գալիս է Ալեքսան-
դրոպոլի ֆրոնտը, որտեղ սպասվում էին
վճռական մարտեր:

Օսմանյան կառավարությունը, որը թվով
մի քանի անգամ ավելի զորք էր դուրս բե-
րել Կովկասյան ֆրոնտ, իր գլխավոր ուժերը
կենտրոնացրել էր Կարսում՝ Էնգելսի խոս-
քերով ասած՝ «Հայաստանի այդ պատվա-
րում»¹:

¹ Փ. Энгельс, Избранные военные произведе-
ния, т. II, стр. 162, 1938 г., Москва.

Այսպիսով, երկու կողմերն էլ պատրաստ-
վել և օրե օր սպասում էին հանդիպման:

Դրուժյունը չափազանց լարված էր մա-
նավանդ Հայաստանի սահմանամերձ շրջան-
ներում՝ Շիրակի, Սուրմալուի և Էջմիածնի
գավառներում: Օսմանյան զորքերը և քրդա-
կան զինված բանդաները հաճախակի հար-
ձակումներ էին գործում այդ գավառների
խաղաղ բնակիչների վրա, ավերում նրանց
գյուղերը, կողոպտում նրանց ունեցվածքը:
Հայ գյուղացիները դիմում էին ինքնա-
պաշտպանության. կառավարությունից դը-
նած ահմանափակ քանակությամբ զենքե-
րով նրանք աշխարհազորային զինված ջո-
կատներ (միլիցիա) էին կազմակերպում,
բայց միայն միլիցիայի ջանքերով չէին
կարողանում վերջ տալ թշնամու ներխու-
ժումներին, ասպատակություններին ու
աւարատությանը: Նրանք դիմում են Բեհ-
բուլթովի օգնությանը: Բեհբուլթովը կազ-
մակերպում է սահմանամերձ շրջանների հայ
բնակչության օգնության զործը և կարո-
ղանում է սանձել թյուրքերի ու քրդերի՝

գայլի ախորժակը: 1853 թվականին Ալեք-
սանդրոպոլից էջմիածին գրած մի նամա-
կում Բեհբուլթովը ցավ է հայտնում հայերի
կրած տառապանքների համար. «Ցավալի է
ինձ,— գրում է նա,— ականատես լինել մեր
ազգի դառնակրոնքյուններին... Առավել ևս
Շիրակի և Սուրմալուի գավառների մեր
խեղճ ազգի դառն վիճակին, որ ծագել է օս-
մանյան զորքերի հարձակման հետևանքով»¹:

1853 թ. հոկտեմբերին թյուրքական
կորպուսի հրամանատար Արզի փաշան մոտ
40 հազար զինվորներով բռնում է Արիա-
շայի աջ ափը, Ալեքսանդրոպոլից 15 վերսա-
հեռու գտնվող Բաշ-Շորագյալ գյուղի մո-
տերը՝ Ալեքսանդրոպոլի վրա հարձակվելու
համար:

Թշնամու զորքերի ու նրա դասավորու-
թյան մասին տեղեկություն ձեռք բերելու
համար գեներալ Բեհբուլթովը դուրս է բե-
րում մի փոքր զորաբաժին՝ գեներալ-մայոր

¹ Հայկական ՍՍՌ Պետական Կենտրոնական Ար-
խիվ, ֆ. 57, գ. 157, թ. 132:

Օրբելիանու գլխավորությամբ: Բայց, դեռ իր խնդիրը չկատարած, Օրբելիանու զորաբաժինը Բայանդուր գյուղի մոտ ընկնում է հակառակորդի հրետանու կրակի տակ և մեծ կորուստներ է կրում: Օրբելիանու զորաբաժինը հերոսաբար կռվում է թշնամու դեմ, մինչև որ Բեհրութովն օգնության է հասնում և փրկում նրանց ոչնչացումից:

Այս առաջին հանդիպումից հետո Բեհրութովն իր ձեռքն է վերցնում հարձակման նախաձեռնությունը: Նոյեմբերի 14-ին նրա զորքերն անցնում են Արփաչայը, գրավում Բաշ-Շորագյալը, իսկ նոյեմբերի 19-ի լուսաբացին Բաշ-Կադըքլար գյուղի մոտ հարձակվում են թշնամու գլխավոր ուժերի վրա:

Թյուրքական կորպուսի նոր հրամանատար Ահմեդ փաշան տեսնելով ուղևորական զորքերի հարձակումը, ասում է. «Ռուսները խելքները կորցրել են. երգվում եմ ալլահի անունով, որ բոլորին պիտի ջարդեմ»: Նա հրամայում է թոկեր պատրաստել գերի զինվորներին ու սպաներին սուլթանին ուղարկելու համար:

Եվ այսպես. Թմբուկների զարկերի ու նվագի տակ սկսվում է Բաշ-Կադըքլարի ճակատամարտը:

Ահմեդ փաշան շատ էր վստահ իր զորքերի թվական գերակշռության վրա (36,000 զինվոր, 46 թնդանոթ) և հույս ուներ, թե Բենբուլթուլի փոքրաթիվ ուժերը (10,000 զինվոր, 32 թնդանոթ) չպտի կարողանալին դիմանալ իր հարվածներին: Բայց փաշան չարաչար սխալվում էր, թերագնահատելով հակառակորդի ուժը:

Հակառակ Ահմեդ փաշայի գոռոզամտության, Բենբուլթուլը խելացիորեն կազմակերպում է իր զորքերի գրոհը թշնամու դեմ: Նա իր լավագույն զորամասերը գեներալներ Բադրատիոն-Մուխրանսկու, Բրիմմերի, Օրբելիանու դեկավարությամբ նետում է թշնամու աջ թևի վրա և վճռական հարվածով հետ շարտում նրան առաջին գծից: Ահմեդ փաշան շտապով մեծ թվով օգնական զորքեր է ուղարկում, որոնց հաջողվում է վերականգնել իրենց նախկին դիրքերը և նեղել հակառակորդին: Այդ կռիվ-

ներում մահացու վերք է ստանում գեներալ-
մայոր Օրբելիանին: Տեսնելով ստեղծված
ծանր դրությունը, Բեհրուժով անմիջապես
վերցնում է երկու վաշտ երեանցիներից ու
երկու թնդանոթ և անձամբ մտնում մարտի
դաշտ:

— «Դե՛, եղբայրներ, այժմ ժամանակն է
նորից առաջ գնալ» — գոչում է Բեհրուժովը
և առաջ ընկնում:

Բեհրուժովի երևալը, նրա սրտառուչ
խոսքերը և անձնական օրինակը ոգեշնչում
են մարտիկներին: Վերսկսվում է կատաղի
գրոհը: Մարտիկներն իրենց սիրելի հրամա-
նատարի հետևից խոյանում են թշնամու
վրա: Բորբոքվում են արյունահեղ սվինա-
մարտերը: Կռվի թեթ ժամին Բեհրուժովը
հրամայում է առաջ շարժել հրետանին: Հրե-
տանու գեներալ Բրիմմերն իր քաջ մար-
տիկների հետ սկսում է հնձել հակառա-
կորդի հետևակը: Գեներալ-մայոր Ճավ-
ճավաձեի խիզախ հեծյալները հերոսաբար
հետ են մղում թվով 8—10 անգամ գերա-
կշռող հակառակորդին: Համառ ու կատաղի

մարտերը շարունակվում են մինչև ժամը 3-ը։
Թյուրքերն այլևս չկարողանալով դիմանալ
ռուսների ճնշմանը, անկանոն կերպով ըս-
կըսում են փախչել, կռվի դաշտում թողնե-
լով վեց հազարից ավելի սպանված ու վի-
րավոր, 24 թնդանոթ, շատ զենք և այլ ռազ-
մամթերք։ Բեհրուլթովն այդ ճակատամար-
տում տալիս է 317 սպանված և 926 վի-
րավոր¹։

Բաշկադըքլարի հաղթական ճակատա-
մարտից հետո շատերն սպասում էին, որ
Բեհրուլթովը կշարունակի հարձակումը և
կպաշարի Կարսը։ Սակայն, հակառակ սպա-
սածին, նա իր զորքերը հետ է քաշում Ալեք-
սանդրոպոլ՝ ձմեռելու համար։

Ալեքսանդրոպոլի բազմամարդ բնակչու-
թյունը և զինվորներն ընդառաջ են գնում
Բեհրուլթովին, և երբ նա երևում է իր ձիու
վրա, հնչում են ուռաւներն ու զանգակների
ղողանջները, բերդից որոտում են հրանոթ-

¹ М. И. Богданович, Восточная война, т. I, стр. 252, 1877 г.

ները: Այսպես էր ահա ժողովուրդը դիմա-
վորում Բաշ-Կադըքլարի հերոսին:

Ռազմագետները շատ բարձր են գնա-
հատում Բաշ-Կադըքլարի ճակատամարտում
գեներալ Բեհրուժովի տարած հաղթանակը:
Գեներալ-լեյտենանտ Բողզանովիչը, որը
գրել է Արևելյան պատերազմի չորս հատո-
րանոց պատմությունը, ասում է, որ «Բաշ-
Կադըքլարի հաղթանակը խոշոր նշանակու-
թյուն ունեցավ ամբողջ Կովկասյան փրոնտի
համար... Բնականից մեծ ընդունակու-
թյուններով օժտված Բեհրուքովն աչքի ըն-
կավ իր երևելի վնասակարությամբ և քաջու-
թյամբ»¹:

Բայց եղան մարդիկ, որոնք մեղադրեցին
Բեհրուժովին, թե նա Բաշ-Կադըքլարի հաղ-
թությունից հետո չշարունակեց հարձա-
կումը և չգրավեց Կարսը: Այդ մարդկանց
թվին էր պատկանում նաև նրա փոքր եղ-
բայրը՝ գեներալ-լեյտենանտ Դավիթ Բեհ-
րուժովը:

¹ М. И. Богданович, Восточная война, т. I.
стр. 254, 1877 г.

1854 թ. հունվարի 17-ին Ալեքսանդրոպոլից եղբորը գրած պատասխան-նամակում Բեհբուլթովը հետևյալ կերպ է պատճառաբանում իր այդ քայլը: Նախ, գրում է նա եղբորը, չի կարելի պատերազմի դաշտից 3000 վերստ հեռու¹, առանց լրիվ տեղեկություններ ունենալու գործող զորքերի մասին, Կոստանդնուպոլսի ու Եվրոպայի թյուրքոֆիլ թերթերի տեղեկություններով դատել մեր գործողությունների մասին:

Դուք և ձեր համախոհներն ասում եք, գրում է այնուհետև Բեհբուլթովը, որ ես չպետք է հանգիստ տայի թշնամուն, պետք է հարձակվեի Կարսի վրա, գրավեի այն, և այնտեղ ձմեռեին իմ զորքերը: Բայց դուք մոռանում եք, որ հարձակվող զորքերը պետք է ունենան դյուրաշարժ պարկեր՝ հրետանային, ինժեներական և մթերային: «Առանց պարենամթերքի՝ զորքը շարժվել չի կարող. դա ափսյումա է» — գրում է Բեհբուլ-

¹ Գեն.-լեյտ. Դավիթ Բեհբուլթովը այդ ժամանակ ծառայում էր Լեհաստանում:

Թուլը: Եթե անդամ նկատի չունենանք այդ ամենը, հարձակման համար դոնե զորք հարկավոր էր, թե՞ ոչ: «Ես պետք է 6 գումարտակով դնայի թեկուզ ջախջախված, բայց դեռ եռակի ուժեղ թշնամու դեմ, նրան ոչընչացնելու, Կարսը վերցնելու և այնտեղ ձմեռելու համար: Այն ժամանակ այդ նույն տակտիկները լիակատար իրավունք կունենային ինձ խելագար անվանելու: Վեց գումարտակով 1846 թ. ես գնացի Շամիլի դեմ և ցիր ու ցան արի նրան: Այժմ դա հին բան է: Ներկա պատերազմում չի կարելի ուխտի ենթարկվել. Կարսը պաշտպանական լավ դրության մեջ է դրվել, ֆելդմարշալի¹ կարծիքը միանգամայն հիմնավոր է, անկարելի է հրեք օրում վերցնել այդ ամրոցը, և իմաստ էլ չկար պաշարել բերդը, երբ ոչ դենք կար և ոչ էլ արկեր»:

«Սիրելի եղբայր, ես նախազգուժմ էի և

¹ Խոսքը ֆելդմարշալ գերաֆ Պատկեիչ—Երևանակու մասին է, որի հետ հավանորեն գեն. Դավիթ Բեհբուլդը մտքերի փոխանակություն է ունեցել Բաշկադըքլարի ձախառամարտի վերաբերյալ

կշտամբանքի ենթարկվեցի զինվորական-
ների կողմից, իսկական զինվորական մարդ-
կանցից, նրա համար, որ չգնացի ջարդված
թշնամու հետևից: Այդպիսի նախատինքի
ես թերևս լիովին արժանի լինեի, բայց
Ֆելդմարշալի գիտողությունը՝ թե ես մի-
ջոցներ և բավականաչափ զորք ունեցե՞լ եմ
բերդը պաշարելու համար, իհարկե, ձեզ կը-
համոզի, որ եթե ես ունենայի այդ բոլորը,
այա, անկասկած, կշարժվեի առաջ...»:

Այա՛ հայտնելով եղբորը, որ թագա-
վորն իմանալով իր տրամադրության տակ
ունեցած փոքրաթիվ ուժերի մասին, ոչ
միայն չի դատապարտել իրեն, այլև պար-
գևատրել է Գեորգի երկրորդ աստիճանի
շքանշանով, գրում է. «Այժմ զիմելով դա-
տավորներին, որոնք ազդական գործի խիստ
կանոններով են քննում գեներալների գոր-
ծողությունները, սկսեք է ասեմ, որ հաղ-
թանակը տարված է և նպատակն իրագործ-
ված, քանի որ թշնամու գունչը արնոտ-
ված և հեռու է շարտված մեր սահմաննե-
րից: Ես կայսերական շնորհով կըրում եմ

Գեորգի երկրորդ աստիճանի շքանշան, իմ
զորքերը հենց այստեղ, սահմանի վրա, տե-
ղավորված են ձմեռային բնակարաննե-
րում, իսկ դուք, հարգելի անողոք դատա-
վորներ, ուղղում էիք, որ ես, օգտվելով հաղ-
թանակից, շարժվեի առաջ, վերցնեի Կարսը
և այնտեղ ձմեռեի։ Ձեզ համար, իհարկե,
շատ հեշտ էր այդպես դատել տաք սենյա-
կում նստած, համեղ և լավ ճաշից հետո,
ծխախոտը բերաններիդ¹։

Նզըրըրը և առհասարակ իր քննադատ-
ներին ուղղված այս պատասխանի մեջ ցայ-
տուն կերպով դրսևորված են Բեհբուլթովի
ռազմագիտական կարողությունները։ Այս-
տեղ խոսում է ռազմագիտական բարձր ու-
նակություններով օժտված, կատարելապես
հավասարակշռված, պատերազմների բովում
կոփված, հմուտ և լրջախոհ զորավարը։

Բաշ-Կադըքլարի ճակատամարտը գեներալ
Բեհբուլթովի վերջին հաղթական ճակատա-
մարտը չէր։ Նրան վիճակվեց ևս մի ճակա-

¹ Кавказский Сборник, т. XXIII, стр. 127—130.

տամարտ ունենալ, որը նրա նախորդ բու-
լոր ճակատամարտերից ամենից ավելի ծա-
նըրն էր, բայց միաժամանակ ամենից ավե-
լի փառահեղը: Դա Կարսի շրջանի Կուրուկ-
դարա գյուղի մոտ 1854 թ. հուլիսի 24-ին
տեղի ունեցած ճակատամարտն էր—Բեհ-
բուլթուլի ռազմական փառքի թագն ու սը-
սակը:

Հուլիսի 24-ին թյուրքական 60 հազա-
րանոց կորպուսը Ջարիֆ Մուստաֆա փա-
շայի հրամանատարությամբ հարձակվում է
Բեհբուլթուլի 18 հազարանոց ջոկատի վրա:
Բեհբուլթուլը մարտն ընդունում է բաց դաշ-
տում: Ճակատամարտն սկսվում է առավո-
տյան ժամը 5-ին, երկուստեք հրետանային
ուժեղ կրակով: Ջարիֆ փաշան օգտվելով
իր զորքերի թվական գերակշռությունից և
նպաստավոր դիրքերից, փորձում է պաշա-
րել Բեհբուլթուլի հեծելազորը: Սակայն, նրա
այդ փորձերը դառն հետևանքներ են ու-
նենում հենց իրեն համար: Բեհբուլթուլի
խիզախ հեծյալները, հրետանու օգնությամբ,
հաջողությամբ հետ են շարտում հակառա-

կորդի գրոհը, առաջ են շարժվում մոտ երեք
վերստ և գրավում 8 հրանոթ: Այս առաջին
հաջողութունից ոգեշնչված՝ Բեհրուժովը
նախաձեռնութունն իր ձեռքն է վերցնում
և կոմբինացված գրոհ է կազմակերպում
հակառակորդի աջ թևի ու կենտրոնի վրա:
Զարիֆ փաշան ցանկանալով ջլատել Բեհ-
րուժովի ուժերը, հարձակում է ձեռնար-
կում նրա ձախ թևի վրա: Բեհրուժովը նը-
րանց դեմ է նետում իր պահեստի ուժերը:
Մարտադաշտն ընդարձակվում է ավելի քան
հինգ վերստ: Արյունահեղ կռիվները գնա-
լով ավելի ու ավելի են բորբոքվում, չնա-
յած շոգ ու տոթին և ջուր չլինելուն: «Օս-
մանցի քայնպիսի դիմադրութուն էին ցույց
տալիս, գրում է „Кавказ“ թերթի թղթա-
կիցը, որպիսին նրանցից երբեք չէին տե-
սել հին զինվորները»¹:

Սակայն, ինչ կարող էին անել նրանք
ոռւս քաջարի զորքերին—գրում է Ժամա-

¹ „Кавказ“, 1854 г. № 60.

նակակիցը—որոնք «միշտ սովոր են մարտում հաղթանակ տանել»¹:

Կուրուկ-դարայի ճակատամարտն ավարտվում է Բենքուլթովի կատարյալ հաղթանակով: Թշնամին մարտի դաշտում թողնելով 2232 սպանված, 2018 զերի, 15 հրանոթ, մեծ քանակությամբ զենք, զրոշակներ, թմրուկներ և ձիեր, փախուստի է դիմում ղեկի կարս: Բենքուլթովը տալիս է 599 սպանված, 483 վիրավոր և 62 կոնսուլտանտ²:

Նկարագրելով արյունահեղ այս ճակատամարտը, ականատեսը գրում է. «Այնտեղ պետք է տեսնեիք փառաբազուկ ուս գորգերի գորությունը: Այնտեղ պետք է տեսնեիք մեր փառամարտիկ հեծելագորի և հետևակագորի կորովությունը, նիզակների և հրացանների շողշողումը, շաչյունն ու շառաչյունը:

¹ ՀՄՍՌ. Պետ. Կենտ. Արխիվ, ֆ. 57, գ. 155, թ. 170, Ստեփանոս Խալսկոպոս Զոհրաբյանի օրագրից:

² Նույն տեղ, էջ 170—171:

Ընկնողների գոչումները, վիրավորների կերկերուն հառաչանքները և վախճողների ահուելի ձայները լցնում էին Կուրուկ-դարայի ձորը»¹:

Կուրուկ-դարայի ճակատամարտում և առհասարակ այս պատերազմում հայերից աչքի են ընկնում շտաբս-կապիտան Սահակյանը, գրենադերական գնդի շտաբս-կապիտան Արարատսկին, «քաջն մայոր Շալիկով Հայկազն» և ուսումիստը Կոնստանդին Արզուլթյանը: Իսկ հայ կամավորներից մեծ քաջագործություններ է ցույց տալիս Գաբրիել Գեղամյանը:

Ճակատամարտից հետո Բեհբուլթովը շնորհավորում է իր զորքերի հաղթանակը հրետանային 101 զարկով, շնորհակալություն է հայտնում մարտերում առանձնապես աչքի ընկած հրամանատարներին ու զինվորներին և հանգիստ տալիս իր զորքերին:

¹ ՀՄՍՌ Պետ. կենտ. Արխիվ, ֆ. 57, գ. 155, թ. 99. Ընդգծումն իմն է. Վ. Պ.:

Նիկողայ I-ը ստանալով Կուրուկ-դարայի ճակատամարտում Բեհրուժովի տարած փայլուն հաղթանակի լուրը, ասում է. «Իշխան Բեհրուքովն ուզում է ինձ զարմացել իր հաղթանակներով, ես էլ նրան կզարմացնեմ իմ պարգևներով»:

Կուրուկ-դարայի հաղթության համար Բեհրուժովին ստանում է ս. Անդրեյ Նախավկայի (св. Андрея Первозванного) շքանշան, որից Ռուսաստանում ընդամենը մի քանի բարձրաստիճան զինվորականներ ունենին, իսկ Կովկասյան պատերազմների մասնակիցների և հայ զինվորականների մեջ նա առաջինն էր:

Ռազմագետների ասելով՝ Կուրուկ-դարայի հաղթանակը վճռական նշանակություն է ունենում ամբողջ կամպանիայի համար¹:

„New York Daily Tribune“ թերթի 1856 թ. հունվարի 25-ի խմբագրական հոդվածում էնդելսը, խոսելով 1853—1854 թ.թ.

¹ См. Военная энциклопедия, т. IV, стр. 487.

Կովկասյան ֆրոնտում տարված հաղթանակների մասին, գրում է.

«Մենք քիչ քիչ խմանում ենք Կարսի անկման մանրամասնությունները: Մինչ այսօր նրանք լիովին հաստատում են այն ամենը, ինչ մենք քանիցս ասել ենք Փոքր Ասիայի թյուրքական բանակի դրություն մասին: Այժմ արդեն ոչ մի կերպ չի կարելի ժխտել, որ այդ բանակը սխտեմատիկաբար ոչնչացվել է թյուրքական կառավարության անհոգության, թյուրքական իշխող անսահման ծուլության, ֆաթալիզմի, բթամտության հետևանքով . . .

«Հայկական սարահարթը պաշտպանելու համար կենտրոնացված էր երկու բանակային կորպուս — փոքր-ասիականը և մեսոպոտամիականը, և, բացի այդ՝ սիրիական կորպուսի մի մասը: Այդ զորքերն ուժեղացված էին իրենց պահեստի գումարտակներով և կազմում էին քրդական ու բեդվինական անկազմակերպ մեծաքանակ զորամասերի միջուկը:

Սակայն, 1853 և 1854 թվականներին,

Ախալցխայի ու Բայազետի միջև տեղի ունեցած չորս-հինգ անհաջող ճակատամարտերը փշրեցին այդ զորքերի համերաշխությունը և մարտական եռանդը, իսկ հանդերձանքի ու պարենամթերքի բացակայությունը ձմեռային ամիսներին՝ վերջնականապես կազմալուծեց նրանց»¹։

Էնդելսի այս գնահատականը գերազանցապես վերաբերում է Բենդուլթովի գլխավորությամբ մղված հաղթական ճակատամարտերին, և պատահական չէ, որ ուսուկան ու եվրոպական ռազմական շրջանները, հանձին նրա, տեսնում էին ժամանակակից նշանավոր զորավարներից մեկին։

Առանց չափազանցության կարելի է ասել, որ Բենդուլթովի հրամանատարությամբ դործող Կովկասյան կորպուսի փայլուն հաղթանակներն էին, որ խափանեցին օսմանյան քանակի Անդրկովկաս ներխուժելու պլանները և հիմք դրին Կովկաս դե-

¹ Ф. Энгельс, Избранные военные произведения, т. II, стр. 161, 1938 г., Москва.

սանտ հանելու և Կովկասը Ռուսաստանից
կտրելու դաշնակիցների ագրեսիվ պլաննե-
րի ձախողմանը: Կովկասյան կորպուսի հաղ-
թանակները նկատելի չափով մեղմացրին
նաև Արևելյան պատերազմում ցարական
Ռուսաստանի կրած պարտության ծանր
տպավորությունը:

1855 թ. մայիսից գործող կորպուսի հրա-
մանատարությունն ընդունում է Կովկասի
նոր փոխարքա գեներալ Ն. Մուրավյովը:
Բեհրութովը նշանակվում է Կովկասի քա-
ղաքացիական մասի կառավարիչ և գործող
կորպուսի մեջ չմտնող Կովկասյան առանձին
գորամասի հրամանատար:

1856—1857 թ.թ. նա վարում է Կով-
կասի Գլխավոր Վարչության կից հիմնված
Ժամանակավոր Կոմիտեի նախագահի պաշ-
տոնը և մի կարճատև ժամանակ (Մուրա-
վյովից հետո, մինչև Բարյատինսկու գալը)¹
փոխարքայի պարտականությունները:

1857 թ. հունվարի 6-ին Բեհրութովը
ստանում է հետևակազորի գեներալի (re-

ներալ օտ օնփաներոո) աստիճան, իսկ 1858 թ. փետրվարի 8-ին նշանակվում է Պետական Խորհրդի անդամ:

Իր կյանքի վերջին ամիսները գեներալ Բեհրուժովն անց է կացնում ծանր հիվանդության մեջ (ստամոքսի ուսկ) և մեռնում է Թիֆլիսում 1858 թ. մարտի 10-ին:

Նրա մահը մեծ վիշտ է պատճառում պետական և հասարակական շրջաններում: Փարիզի «Մասեայ Սղաւնի» թերթի Թիֆլիսի թղթակցի ասելով, ամբողջ քաղաքը սուգ է պահում, շուկաները փակվում են, իսկ թաղումը կատարվում է մեծ հանդեսով:

Գեներալ Բեհրուժովը, որպէս հմուտ և քաջ զորավար, մեծ ժողովրդականություն է ունեցել ինչպէս իր ժամանակակիցների, այնպէս էլ հետագա սերունդների մօտ:

Հայտնի էազարյանները ողջունելով Կուրուկ-զարայի ճակատամարտում նրա տարած հաղթանակը, գրել են, «Փառք և պատիվ է Հայաստանի համար, որ իր որդիներին թվում ունի լայնածաւալ երկրի այն-

քան արժանավոր կառավարիչ և զրա հետ միասին այժմ հերոս ...

Դուք մեր ազգի փառքն ու պարծանքն եք»¹։

Հայ ժողովրդի մեծ հայրենասեր Աբովյանը նրա անունը դրել է նշանավոր հայ զորավար Մադաթովի անվան կողքին և նրանց համարում է մեր ազգային պարծանքը, «... Մադաթովի ու Բեհրուքովի արածը բավական է, որ աշխարհքը իմանա, քե ի՞նչ հոգի ունեք եմ ժամանակը մեր ազգը»²։

Այո, Բեհրուքովը հայ ժողովրդի քաջակորով ոգու արտահայտիչն էր, հայ և ռուս ժողովուրդների մարտական բարեկամության կենդանի մարմնացումը։

Նրա օրինակը թող է՛լ ավելի ոգեշնչի Հայրենական մեծ պատերազմի դաշտում մարտնչող հայ ժողովրդի հերոս զավակներ-

¹ Մատենադարան, ձեռագիր № 1860, Թ. 45—50։

² Խ. Աբովյան — «Վերք Հայաստանի, ողբ հայրենասիրի», Երևան, 1940 թ., էջ 144։

րին, թող է՛լ ավելի բարձր փողփողա հայ
ռուս ժողովուրդներին, սովետական բոլոր ժո-
ղովուրդներին մարտական բարեկամության
պանծալի դրոշմ:

ԼՈՒԾՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

«Հայաստանի գավառների մարտական սխրագործությունները» սերիայի հետևյալ հրատարակությունները
(Հայերեն և ռուսերեն լեզուներով)

- Ժ. Ա. Ղանալանյան — Հայ քաջուղիներ 1 ա.
այ. Հր. Մուրադյան — Վարդան Մամիկոնյան 1 ա.
ՔԼ Մ. Հյուսյան — Դավիթ բեկ (միայն հայերեն) 1 ա.
Վ. Թեբգիբաշյան — Գեներալ-լեյտենանտ Վ. Գ. Մադաթով 1 ա.
ԼԴ Խ. Մամջյան — Գեներալ-ադյուտանտ Ի. Գ. Լազարե 1 ա.
ԼԿ. Վ. Պարսամյան — Գեներալ Վ. Օ. Բեհբուլով 2 ա.
Հ 7. Վ. Պարսամյան — Գեներալ-լեյտենանտ Ա. Հ. Տեր-Ղուկասով 1 ա.
Ս 8. Հ. Էլչիբեկյան — Գեներալ-ադյուտանտ Մ. Տ. Լոռիս-Մելիքով 1 ա.
— 9. Նաիրի Զարյան — Սովետական Միության Հերոս Լադիսլան Ն. Գ. Ստեփանյան 1 ա.

10. Առ. Ասատրյան — Ավագ լեյտենանտ
Պատրիկ Գաղաղյան 1 ս.
11. Գ. Ստեփանյան — Սովետական Միու-
թյան հերոս Սերգեյ Օհանյան 2 ս.

Արմֆանի հրատարակութունները ձեռք բերե-
լու համար դիմել Հայպետհրատի գրախանութնե-
րին:

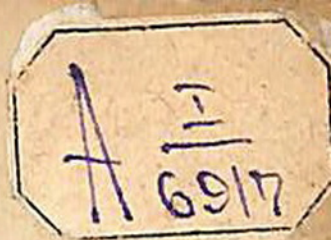
ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0043248

11045

187

ԳԻՆԸ 2 ԴՈՒԿ.

11045